

**TA'LIM TARBIYA JARAYONIDA BOLANI TURLI HAYOTIY
VAZIFALARNI HAL QILISHGA O'RGATISH METODIKASI**

Yaxshiyeva Nigora Gaffarovna

*Navoiy Viloyat Maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini muvofiqlashtirish va
kadrlar salohiyatini rivojlantirish sho'basi mudiri*

Annotatsiya: Hayotiy vaziyat - bu bolaning hayotini ob'ektiv ravishda buzadigan vaziyat (nogironlik, qarilik, kasallik, etimlik, qarovsizlik, kam ta'minlanganlik, ishsizlik, doimiy yashash joyining yo'qligi, nizolar va zo'ravonlik) oilada, yolg'izlik va hokazo) o'z-o'zidan engib o'tolmaydi.

Kalit so'zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to'ldiradi, Ijodiy o'yinlar, o'yinda amaliy, taassurotlari, borliq, hayotdagi.

Hayotiy vaziyat - bu bolaning hayotini ob'ektiv ravishda buzadigan vaziyat (nogironlik, qarilik, kasallik, etimlik, qarovsizlik, kam ta'minlanganlik, ishsizlik, doimiy yashash joyining yo'qligi, nizolar va zo'ravonlik) oilada, yolg'izlik va hokazo) o'z-o'zidan engib o'tolmaydi. Ota-onalarning zamonaviy usullari erta yoshdan boshlab bolaning potensial qobiliyatlarini maksimal darajada ochishga qaratilgan. Ilmiy va texnologik taraqqiyot atrofimizdagi dunyoni aql bovar qilmas tezlik bilan o'zgartirmoqda va bolalarni ular atrofdagi voqelikni etarli darajada idrok etadigan va ulkan axborot yukini osonlikcha o'zlashtiradigan qilib tarbiyalash kerak. Shu sababli, bolalarni tarbiyalashning eskirgan usullaridan voz kechish kerak, chunki ular bolalarga xos bo'lgan barcha imkoniyatlarni ochib berishga imkon bermaydi. Yaqin o'tmishda fenomenal deb hisoblangan bolaning qobiliyatlari hozirgi voqelikdagi mutloq me'yordir. Hatto 10 yil oldin, uch yoshli bolaning televizorni tugmachasi bilan yoqish qobiliyati ota-onalar uchun chaqaloqning erta rivojlanishi bilan faxrlanish uchun sabab bo'lgan va endi 2-3 yoshli bolalar noutbuk va planshetlarni o'rganishganda juda kam uchraydi.

Erta bolalikda insonning asosiy qobiliyatlari shakllanadi, shuning uchun chaqaloq bilan deyarli tug'ilishdan boshlab unga doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni o'rgatish kerak. Ota-onalarning asosiy vazifasi bolani to'g'ri tarbiyalashdir, buning uchun bolalarni tarbiyalash uchun to'g'ri uslubni tanlash kerak. [maktabgacha yosh](#). Ushbu tanlov bolaning qanday ulg'ayishiga, uning fe'l-atvoriga, boshqalarga bo'lgan munosabatiga, jamiyatda moslashish qobiliyatiga va boshqalarga bog'liq bo'ladi.

Bolani tarbiyalashning ko'p usullariga asoslangan ota-ona va bola munosabatlarining asosiy printsiplarini ko'rib chiqing:

- Ishontirish yoki muloqot - xotirjam xayrixoh ohangda, bolaga vaziyat tushuntiriladi va uni qanday hal qilish kerak, bu vazifa yoki muammo bo'yicha birgalikda ishlashni anglatadi;
- Ijobiy qo'llab-quvvatlash - rag'batlantirish, qo'llab-quvvatlash, maqtashdan iborat bo'lgan bolaning harakatlaridan yoki harakatlaridan keyin ota-onalarning javoblari ketma-ketligi. Ota-onalarning bunday reaksiyasidan kelib chiqadigan ijobiy his-tuyg'ular bola quvnoqligida, hayotga ijobiy munosabatda bo'ladi;
- Salbiy mustahkamlash - bolaning yomon xatti-harakati yoki xatti-harakati natijasida jazolash yoki taqiqlash. Bu istisno holatlarda, chaqaloqqa nima uchun jazolanganligini tushuntirganidan va uni jazolashda ota-onalar ham juda xafa bo'lganligini ko'rsatgandan keyin foydalanish kerak. Tez-tez jazolanish chaqaloqning tajovuzkorligini va itoatsizlikka moyilligini keltirib chiqarishi mumkin;
- "Sabzi va tayoq" - o'zaro bog'liqlik printsipli nomidan aniq. Bola xayrli ish uchun rag'batlantiriladi va yomon ishi uchun jazolanadi. Qoidaga qat'iy rioya qilish juda muhim, rag'batlantirishni unutmaslik kerak, ammo bu holda qonunbuzarlik uchun jazo so'zsiz bo'lishi kerak;

- "Bir-ikki-uch" - bu oddiy bolalarcha qo'zg'olonning namoyon bo'lishini engishga yordam beradigan oddiy kalkulyator. Sekin-asta, uning xatti-harakati haqida o'ylash uchun vaqt berib, chaqaloqqa va hatto xotirjam ohangda eslatma berish uchun uchtaga bo'ling. Agar bola to'xtamasa, oldindan kelishilgan jazo qo'llaniladi. Siz ushbu usulni ikki yoshdan oshgan bolalarga qo'llashingiz mumkin, ular nima uchun jazolanishi, vaziyatni qanday hal qilishlari mumkinligini batafsil tushuntirib berishadi;
- "Aksincha" - ma'lum bir yoshda ba'zi bolalar kattalarning istaklari va ko'rsatmalariga qarshi turishadi. Farzandingiz tabiatining bunday xususiyatini bilib, siz taqiqlash usuli bilan undan kerakli harakatlarni olishingiz mumkin. Usul qarama-qarshi, ammo ba'zi hollarda samarali. Voqeadan keyin bolaga nima bo'lganini va uning noto'g'ri ekanligini tushuntirish juda muhim, bu kulgili shaklda mumkin;
- Jismoniy jazo - ba'zi ota-onalar tomonidan qo'llaniladi, ammo salbiy oqibatlariga olib keladi, bolaning ruhiyatini buzadi va uning keyingi ijtimoiy moslashuviga ta'sir qiladi.

Siz biron bir usulni afzal ko'rmasligingiz kerak, bolalarni tarbiyalashning turli usullari bir vaqtning o'zida bir nechta usullardan foydalanadi, bundan tashqari, ishlab chiquvchilar o'quv jarayoniga qo'shimcha elementlarni jalb qilishadi. Barcha bolalar juda farq qiladi va bitta bolaga foyda keltiradigan narsa boshqasiga zarar etkazishi mumkin. Bolalarni tarbiyalash usulini tanlashda bolangizning xususiyatlarini, ijtimoiy va yashash sharoitlarini, shaxsiy imkoniyatlaringizni va boshqa ko'plab muhim omillarni hisobga olish juda muhimdir.

Ota-onalar va bolalarni rivojlantirish usullari

Bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita jarayon, ayniqsa bolalikda. Natijada [ilmiy tadqiqotlar](#) miya intensiv o'sishi davrida o'quv jarayoni eng samarali ekanligi isbotlandi, ya'ni aslida tug'ilishdan. Shuning uchun bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishning ko'p usullari erta o'rganishga asoslangan.

Ko'pincha yo'naltirilgan maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va rivojlantirishning eng mashhur usullari zamonaviy ota-onalar bolalarini tarbiyalashda:

- Glen Doman tomonidan erta rivojlanish. Qonunni kashf etgan va isbotlagan ilmiy neyrofiziolog, uning asosida bolalarning rivojlanishi bo'yicha metodologiya ishlab chiqdi - miya faqat u ishlayotganda rivojlanadi va o'sadi;
- Erta rivojlanishning Waldorf usuli. Antroposofiya asoschisi Rudolf Shtayner ta'limda dunyoga estetik qarashni shakllantirishga asosiy e'tiborni qaratadi;
- Nikitinlar oilasida bolalarning erta rivojlanishi. Bolalarning xohish-istaklari va farovonligi ustuvor bo'lgan qulay sharoitlarda ota-onalar bilan hamkorlikka asoslangan majburlashsiz bolalarning tabiiy rivojlanishi;
- Mariya Montessorining erta rivojlanish metodologiyasi. Har bir bolaning shaxsiy qiziqishlari hisobga olinadigan, uni o'rganishga va rivojlanishiga undovchi rivojlanayotgan muhitni yaratish.

Farzandni tarbiyalash usulini tanlash ota-onada qoladi, shuning uchun chaqaloq tug'ilishidan oldin asosiylari bilan tanishish, o'zingiz uchun eng moslashtirilganini tanlash yoki eng yaxshisini birlashtirishga harakat qilish kerak.

Makarenko marksistik-leninistik pedagogikaning asoschisi hisoblanadi, uning maqsadi har tomonlama rivojlangan kommunizm quruvchilarini kommunistik tarbiyalash edi. Makarenkoning so'zlariga ko'ra, vatanga sodiq, bilimli, malakali, sharaf va burch hissi bilan, intizomli, xushchaqchaq, qat'iyatli, xushchaqchaq, tashkilotchilik qobiliyatiga ega, qadr-qimmatini anglaydigan vatanparvarlarni tarbiyalash kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda faxr va uyat kabi etik kechinmalai ham paydo bo'ladi. Faxr hissining paydo bo'lishi uchun bola ongida konkret fazilatlar bilan atrofdagilarning ularga beradigan ijobiy bahosi, o'rtasida mavjud aloqadorlik

haqida shakllangan tasavurlar ichki asos bo'lib xizmat qiladi. Jumladan, 4-5 yoshli bolalar faoliyatning har xil turlarida erishadigan miqdoriy ko'rsatkichlar bilan birgalikda ixtiyoriy raqsga tusha olish; tez chopa olish; axloqiy xususiyatlar (chidam, diqqat); bilan ota-onalari faxrlanadilar. Maktabgacha yosh davrining oxiriga kelib oliy hissiyotlar tobora ko'proq bola hulq-atvorining motivlariga aylanib boradi. Hissiyotlar vositasida bolalar jamiyatda o'natilgan estetik, axloqiy talablarga muvofiq ravishda o'z xohish istaklari, xatti-harakatlarini boshqara boshlaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar emotsiya va hissiyotlarning rivojlanishi bir qator shartlar bilan bog'liq. M.I.Lismamning tadqiqotlari ko'rsatishicha, emotsiya va hissiyotlar bolaning kattalari va tengdoshlari bilan bo'lgan muloqoti jarayonida shakllanadi. Hayotining dastlabki yillaridan boshlab oiladan tashqarida tarbiyalangan bolalardagi sust emotsional rivojlanish butun hayotlar davomida saqlanib qolishi mumkin. Buning sababi shuki, maktabgacha tarbiya tashkilotlarida bitta kishiga ko'p bola to'g'ri keladi. Natijada tarbiyachilar har bir bola bilan emotsional kontakti kam bo'ladi. M.M.Koltsovaning ma'lumotlariga ko'ra, bolalardagi nosog'lom muhit darhol bolaning chizadigan rasmlarida aks etadi. Oiladagi noto'g'ri munosabatlar ba'zida bir tomonlama affektiv bog'liqlikni (ko'pincha onaga bo'lgan bog'liqlikni) yuzaga keltiradi. Bunda bolaning tengdoshlari bilan muloqotda bo'lish ehtiyoji susayadi, bolaning xulq-atvori haddan tashqari kattalarga bog'liq bo'lib qoladi, bola, hatto, kuchli salbiy kechinmalar (masalan, o'zi bog'lanib qolgan odamga nisbatan rashk)ni his qilishi mumkin. M.M.Koltsova va V.S.Muxinaning tadqiqotlarida ko'rsatilishicha, bolada ota-onaga nisbatan rashkning namoyon bo'lishi oilada yangi farzand tug'ilishi bilan bog'liq bo'ladi. Emotsiyalar va hissiyotlar maktabgacha yosh davrida etakchi bo'lgan faoliyat turi —o'yinda juda intensiv rivojlanadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nafaqat yetakchi, balki xilma-xil kechinmalarga boy faoliyat turidir. Emotsiyalar va hissiyotlar bola faoliyati kechadigan ijtimoiy-psixologik vaziyat bilan bog'liq. Emotsiogen vaziyatlar, ya'ni kuchli kechinmalari uyg'otuvchi vaziyatlar yangiligi, g'ayrioddiyligi bilan ajralib turadi. Bola kattalarga nisbatan ancha ko'p emotsiyalarni boshdan kechiradi. Buning sababi

shundaki, bolaning hayoti tajribasi hali kam bo'lganligi uchun ko'p narsa unga g'aroyib va yangi bo'lib ko'rinadi. Vaziyatga ko'ra bolaning hissiyot va emotsiyalari ham ijobiy (muhabbat, xursandchilik), ham salbiy (jahl, nafrat) bo'lishi mumkin. Agar bola ehtiyojlarini qondira olish imkoniyatiga ega bo'lsa ijobiy kechinmalar (stenik kechinmalar) hosil bo'ladi. Bordi-yu, vujudga kelgan vaziyatda bola o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga ega bo'lmasa, salbiy (astenik) emotsional kechinmalar paydo bo'ladi. Umuman olganda, bolalar hayotiy vaziyatlarga optimistik munosabatda bo'ladilar, ularga tetik, hayotdan mamnunlik kayfiyati xos. Emotsiya va hissiyotlarning ontogenezdagi rivojlanish qonuniyatlarini, shuningdek, shartlari va yosh xususiyatlarini hisobga olish bolalarda maktabga psixologik tayyorgarlikni shakllantirish imkonini beradi. Maktabga psixologik tayyorgarlikning asosiy komponentlaridan biri emotsional tayyorgarlikdir. Bu tayyorgarlik nafaqat maktabda ta'lim boshlashni xursandchilik bilan kutib olish, balki shu bilan birga oliy hissiyotlarning ancha rivojlangan bo'lishi, bola shaxsining emotsional xususiyatlari shakllangan bo'lishini taqozo qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OILA PEDAGOGIKASI, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan darslik sifatida tavsiya etilgan, TOSHKENT - 2007 O.Hasanboyeva, D.Xoliqov... (116-121)
2. OILA PSIXOLOGIYASI, Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun o'quv qo'llanma «SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA AKSIYADORLIK KOMPANIYASI BOSH TAHRIRIYATI TOSHKENT - 2008 (B. Shoumarov, I. O. Haydarov, N. A. Sog'Unov, F. A. Akramova, G. Solihova, G. Niyozmetova (177-178-b)
3. OILA PEDAGOGIKASI, (o'quv qo'llanma) (5110900 - Pedagogikavapsixologiya) ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI ISHANOVA M. Andijon-2019 (126-134-b)

4. PEDAGOGIK MAHORAT, O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2010-yil 21-oktyabridagi 396-sonli buyrug'iga asosan 5140800 -"Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi"ning talabalari (o'quvchilari) uchun darslik sifatida tasdiqlangan. (Guvohnoma № 396-19) Toshkent «IQTISOD-MOLIYA» 2011 A. XOLIQOV (127-128-b)